

A szóbeli történeti források jelentősége saját kutatásaimon belül elsősorban a személyes narratívumok, az önéletrajzi emlékezet és az identitás problémájához kapcsolódik. Az 1980-as évek elején kezdtünk hozzá ahhoz a – elágazásaiban tulajdonképpen mind a mai napig tartó – vizsgálat-sorozathoz, amelynek célja a magyarországi zsidó identitás alapvető jellegzetességeinek feltárása volt, különös tekintettel a „második generáció”, vagyis a holokauszt után születettek identitásának alakulására. Ehhez csaknem kétszáz élettörténeti és családtörténeti mélyinterjút készítettünk a nyolcvanas években. Ez a kutatás akkor viszonylag nagy feltűnést keltett, elsősorban a *Medvetánc* című folyóiratban megjelent publikáció révén (Erős, Kovács és Lévai 1985). A tanulmányban közölt rövidebb-hosszabb interjúrészletek leginkább oral historyként voltak érdekesek, mivel olyan élettörténeti emlékekről és eseményekről, traumatisztikus élményekről, konfliktusokról és válságokról tudósítottak, amelyekről addig nagyon kevés szó esett a nyilvánosság előtt. Történészek, írók, filmrendezők már addig is foglalkoztak a magyarországi holokauszt történetével és konzekvenciáival, de a személyes és családi traumákat, a túlélőknek és gyermekeiknek sorsát, identitásuk alakulásának gyakran drámai fordulatait „társadalmi hallgatás” övezte. Az interjúsorozat tehát legfőképpen a hallgatás megtöréséhez, az elmondhatatlan elmondásához járult hozzá, felszínre hozva azokat a személyes élményeket, amelyek éppen a hallgatáshoz és elhallgatáshoz, a traumák elfojtásához kapcsolódtak.

Ugyancsak a nyolcvanas években kezdtek először a szakmai nyilvánosság elé kerülni azok a pszichoterápiás esettanulmányok, amelyek megmutatták, hogy a holokauszt traumája hogyan él tovább a túlélők leszármazottaiban (gyermekeiben és unokáiban), és hogy a trauma feldolgozatlansága miként jelenik meg különféle pszichés betegségek tüneteiben, súlyos identitásválságok formájában. E vizsgálatokban kezdeményező és úttörő szerepe volt Virág Teréz pszichoanalitikusnak és munkatársainak. Míg azonban a pszichoanalitikusokat, pszichoterapeutákat elsősorban az esettörténetek pszichopatológiai vonatkozásai foglalkoztatták, engem – szociálpszichológusként – továbbra is az egyes élettörténetek és személyes identitásuk mögött kirajzolódó társadalmi folyamatok érdekeltek, azok a „labirintusok”, amelyekben a személyes emlékezet összekapcsolódik a kollektív memóriával, a személyes identitás a csoportazonosulásokkal. Az *identitás labirintusai* című könyvemben (2001) arra tettem kísérletet, hogy a pszichoanalitikus megközelítést, a Mérei Ferenc nevével fémjelzett „mikroszociológiát” és a társadalmi identitás modern szociálpszichológiai kutatását kapcsoljam össze a „második generációs” identitásstratégiák elemzésében. Ehhez sok metodológiai segítséget kaptam Ehmann Beától, aki a narratív pszichológiai tartalomelemzés módszertanának és elméletének szakértője (Ehmann 2002).

Az elmúlt egy-másfél évtizedben a magyar pszichológiában is egyre nagyobb jelentőséget kapott az önéletrajzi emlékezet és a narratív identitás kutatása (többek között Pataki Ferenc, Kónya Anikó, Ehmann Bea, László János, Vajda Júlia munkáira gondolok). Az újabb kutatásokban világosan elkülönül két szemléletmód. Az egyik egy pszichoanalitikusan orientált, erősen fenomenológiai hangsúlyú megközelítés, amely egy-egy élettörténet lényegi egészének megragadására és leírására törekszik (lásd pl. Vajda és Kovács 2002). A másik megközelítés (pl. László 2005) a narrativitást mint alapvető pszichológiai jelenséget vizsgálja (evolúció, nyelvi, szociálpszichológiai és jelentéseméleti összefüggésben).

A kétféle megközelítés vitája tovább folytatódik, és remény van arra, hogy a vita termékeny és eredeti szempontok kiindulópontjává válhat. Én magam – javíthatatlan eklektikusként – továbbra is a két irány szintézisére törekszem. Ugyanakkor fontosnak tartom, hogy a narratív elemzések ne csupán ezoterikus módszertani és elméleti finomságokra koncentrálnak, hanem őrizzék meg eleven kapcsolatukat az oral historyval mint történeti forrással. A magam részéről a traumák valóságát és azok megélési módjainak sokféleségét szeretném kutatni a továbbiakban is.

Hivatkozott irodalom

Ehmann Bea (2002): *A szöveg mélyén: a pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum.

Erős Ferenc (2001): *Az identitás labirintusai*. Budapest: Janus–Osiris.

Erős Ferenc, Kovács András és Lévai Katalin (1985): Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok? Interjúk. In *Medvetánc* 2–3: 129–144.

László János (2005): *Narratív pszichológia*. Budapest: Új Mandátum.

Vajda Júlia és Kovács Éva (2002): *Mutatkozások. Zsidó élettörténetek*. Budapest: Múlt és Jövő.

Gyáni Gábor (történész, MTA Történettudományi Intézet, ELTE TáTK) Miért paradigmaticus az oral history?

Az oral history gyűjtőnévvel illetett kutatói módszer és történeti narratíva – számomra legalábbis – jól példázza a történetírás ma aktuális problémáit. Ezek egyike a múlt lezáratlansága vagy lezártága körüli régi dilemma, nevezetesen, hogy a befejezettek gondolt múlt történelmiesíthető-e csupán, illetve mi számít (véglegesen vagy megnyugtatóan) lezárt múltnak. Az oral history ugyanis folytonosságot teremt a múlt és a róla szóló, a történeti beszámoló igényét magának vindikáló beszéd között. Azaz: felrúgja a régi dogmát, mely szerint kizárólag az aktualitását veszített múlt vizsgálható a *sine ira et studio* jegyében, vagyis igazi történész módjára. Ráadásul az oral history közvetlenül a személyes emlékezet közegeiben keletkezik, ilyenformán ez a kutatási és elbeszélési mód szorosan összefügg a kollektív emlékezet jelenségével. Márpedig annak assmanni újrafogalmazása szintén fellazítja a hagyományosan merev elválasztást a múlt és a jelen fogalmai közt, miután posztulálja a kommunikatív és a kulturális emlékezet meglétét, melyet a floating gap köt össze vagy különít el egymástól.

Az oral history egy további fontos episztemológiai hozadéka a forrás és a valóság (amire a forrás referál) viszonyának új megvilágításba helyezése. Nem vitás, hogy az általa szolgáltatott dokumentáció a szubjektív hang elsőrendű megnyilatkozása. De vajon, fűzhetjük tovább a gondolatmenetet, nem áll *ez mutatis mutandis* a történész által használni szokott összes többi történelmi nyomra is? Ennek igazsága a narratív források esetében talán minden további nélkül nyomban elismerhető. S mi a helyzet vajon a bürokratikus működés dokumentumaival (a jogbiztosító funkciót betöltő középkori oklevelekkel, a hivatali aktákkal, az adó behajtását előkészítő összeírásokkal és így tovább)? Nincs ez szerintem másként az utóbbiaknál sem, vagyis minden ránk maradt dokumentum szubjektív forrás, amennyiben egy bizonyos célból, egy meghatározott eljárás szabályai szerint készül, és ennek a (fogalmi) keretei közt vet csupán fényt a valamikori valóságra. Nincs tehát abszolút tanúbizonyosság, amin elindulva akként rekonstruálhatnánk a valamikori valóságot, ahogyan az valóban megtörtént.